

Xenpelarren 150. urtemugako gogoetak

Julian Albistur Aranburu

Juan Frantzisko Petriarena Berrondo, Xenpelar bertsolaria bezala ezagunagoa, 1835eko urtarrilaren 12an jaio zen Errenterriako Senperelarren, Lehen Karlistaldian (1833-1839).

Biharamunean, Oiartzunen bataiatu zuten. Bizitza labor, baina emankorraren ostean, 34 urterekin, 1869an hil zen, baztangak jota. Aurtengo abenduaren 8an, 150 urte beteko dira utzi gintuenetik. Izurrite gaizto hark, ordea, ez zuen erabat eraman. Errenterian eta Euskal Herri osoan bizirik diraute hark utzitako bertsoek eta bere doinuak oraindik erabiltzen dira bertsolaritzan. Herritar batzuk haren bertso ezagunenak buruz kantatzeko gai dira. Beraz, herritarren memorian bizirik dagoenez eta mende t'erdi igarota, une egokia dirudi azken 150 urteotako historiari errepassoa emateko, azaletik eta modu apalean bada ere, bere garaia abiapuntu bezala hartuta. Atzera begiratzea ona baita nondik gatozen jakiteko. «Betroiarena», Xenpelarren 9 puntuko doinu mitikoak bezala, artikulua honek ere 9 atal ditu:

XENPELARREN BIZILEKUEN XARMA

1835eko Senperelarreko eraikin xume hura, gero nagusi askoren eskuetatik pasa ondoren ia suntsituta egon arren, egungo nagusiak eraberritu zuenetik oso etxe dotorea da, berdegunez josita dagoena inguru paregabea. Naturaz gozatuz bizitzeko leku atsegina da. 1859an Maria Josefa Retegirekin ezkonduz geroztik, Xenpelarrek bere bizitzako azken 10 urteak igaro zituen etxeak, azken hatsa bertan eman zuelarik, oraindik zutik dirau. Madalen kaleko «Xenpelar Etxea» oso estimatua dugu herrian. Hitzaldiak, erakusketak eta beste ekitaldien artean, bertso-saioak ere egiten dira bertan, garai hartako kutsua mantendu nahian.

Etxe horretatik gertu dagoen Foru plazan (Foruen defendatzaile sutsua izan zen Xenpelar), herdoil iraunkorreko altzairuzko eskultura eder bat eskaini zion herriak: «Xenpelarren fruituak», Gotzon Huegun artistak sortua eta 2014ko urtarrilaren 12an inauguratua. Zuhaitz irudiko obra horrek haren bertso ezagunen izenburuak gordetzen ditu bere hostoen artean. Herritarrontzat gune maitagarria bihurtu da.

*Xenpelarren jaiotetxea
eraberritua*

BIZTANLERIAREN HAZKUNDEA

Erreterian 1835ean, Xenpelar jaiotzen garaian 1.600 pertsona bizi ziren, gutxi gorabehera; 1869an, hil zenean 3.000 inguru ziren; 1900ean, biztanleria 4.081era iritsi zen; 1950ean 12.784ra igo zelarik; 1977an goia jo zuen 48.586ra iritsi baitzen; ondoren beherakada hasi zen eta 2000ren amaieran 39.200era jaitsi zen. Azken 18 urteotan kopurua horren inguruan egonkortuta, 2018an 39.355 biztanle ziren.

Pello Zabaleta bertsolariak (1896-1967), 1946an «Oraingo Erreteriarri» jarritako bertso-sortan, biztanleriaren hazkundeaz kexatzen bazen ere, arrazoi zuen arren, gorakada basatia hurrengo hamarkadetan gertatu zen, frankismoaren azken urteetan, batez ere 1960ko hamarkadatik aurrera, etxeak kontrolik gabe eraikiz inguruko berdeguneak desagertu arte, industrian lan asko zegoen garaian. Espainiako herrialdeetatik (Andaluzia, Extremadura, Gaztela...) lan bila etorritako jende uholdearen bizileku bihurtzeko. Iztietan, Alaberga, Gabierrota, Olibet, Agustinak, Galtzaraborda, Beraun, Pontika, Kaputxinoak eta Fanderia auzoak ikusita, urteotako herria zeharo aldatua dago. Olibeten badaude 14 solairuko etxeak.

Azken urteotan atzerrian, mundu zabaleko herrialde askotan jaiotako jendea etorri da herrira, mundua globalizatu egin baita. Egungo datuen arabera, 39.355 biztanle horietatik 9.715 (%24,69) herrian jaiotakoak dira; 3.428 (%8,71) atzerritarrak, munduko herrialde askotan jaiotakoak. Besteak hauek dira: Gipuzkoatik etorriak %43,16; Euskaditik etorriak %1,06 eta Espainiako Autonomia erkidegoetatik etorriak %22,39.

Bitxikeria modura, emakumezkoen kopurua handiagoa da gizonezkoena baino. Erretiratuen proportzioa handia da: %23,3koa eta 100 urtetik gorako pertsona batzuk bizi dira herrian. Bestalde, azken urteotan hiltzen den jendearen kopurua handiagoa da jaiotzen diren haurrena baino. Herriko biztanleria zahartzen ari da eta datu hauek joera garbia adierazten dute aurrera begira. Biztanleria mantentzeko, etorkinen beharra izango dugu datozen urteetan.

EUSKARAREN BEHERAKADA

Antzinan hainbeste bertsolari eman duen herriak, 1936-1939ko gerra zibilaren ondoren, Francok ezarritako diktadurapean euskararen erabilerak beherakada handia izan zuen,

Amuriza hizketan Xenpelar Etxean

zenbait lekutan debekatua baitzegoen. Biztanleriaren etengabeko hazkundeak ere, asko kanpotarrak izanda, euskararen erabilera oztopatu egin zuen, gaztelania etengabe nagusitzen joan baitzen kaleetan nahiz lantegietan. Baserriak salbuespen eta salbatzaile bihurtu ziren. Orduko agintariek ez zuten interesik kanpotarrak euskalduntzeko eta integratzeko. Haien helburu bakarra euskaldunak espainoltzea zen, euskara eta gure kultura zapalduz. Eskoletan euskara debekatua zegoen baserriarrentzat ere, nahiz eta umetan gaztelaniaz ez jakin. Etxean eta auzoan, ordea, baserriarrak euskaraz bizi ziren.

Diktadurak kalte handia eragin eta atzerapena ekarri bazuen ere, euskal kontzientzia pizteko balio izan zuen. Horrela, talde txiki batek 1963an ikastola sortu zuen, haurrei ama hizkuntzan irakasteko, frankismoa puri-purian zegoen garaian. Orduko egoera politikoa aurkakoa izanda, guraso gehienentzat errazena euren haurrak espainiar ereduako eskoletara eramatea zen, agintariek ezarritakora.

1968ko Arantzazuko Batzarrean, euskalki ezberdinak kontuan hartuta, Euskaltzaindiak «Euskara batua» deiturikoa sortu zuen oinarri bezala, batez ere idazteko. Azken 50 urteotan hizkuntza berri eta egokitu egin bada ere, funtsean, Xenpelarren hizkuntza bikain hura indarrean dagoela esango nuke, formak zerbait aldatu badira ere. Aldaketaren bultzatzaile nagusietakoa Koldo Mitxelena, herritarra eta hizkuntzalari aparta izan genuen. Halere, aldaketaren aurka euskaldun askoren artean iskanbilak sortu ziren. Mende erdia igaro ondoren, erabaki garrantzitsua izan zela esango nuke, gure hizkuntzak aurrera jarrai dezan.

HEZKUNTZA ETA ERLIJOIA

Gaurko gaztetxoak, zorionez, 7 urterekin ez dira morroi joaten Xenpelar joan zen gisara;

10 urterekin oteketan ere ez dira ibiltzen, hura ibili zen bezala. Orain, ia jaiorako eskolan hasi eta derrigorrez 16 urtera arte ikasten jarraitzen dute. Gehienak ofizio bat ikasteko 18-20 urtera luzatuz. Beste askok 22-24 urterekin unibertsitatean karrera bukatzen dute. Hortik aurrera ikasten jarraitzen dutenak ere badira, bigarren karrera, doktoretza edo masterra lortu arte. Aparte, bizpahiru hizkuntza ikasita, ingelesa ia beharrezkoa bihurtu da. Pixkanaka, eskola publiko nahiz pribatu gehienetan euskarazko eredu lehena aukera bihurtu da. Irakaskuntzan, maila guztietan, unibertsitatea barne, euskara batua edo estandarra erabiltzen da eta ikasketak euskaraz egiteko aukera badago. Testu-liburuak eta literatura ere euskara arautuan sortzen dira. Bertsolaritzan ere hedatua dago, baina euskalkiak ere erabiltzen dira.

Xenpelar fededuna zen arren, garai hartako gehienak bezala, azken 50 urte hauetan fedea beharrezkoa handia izan du. Ez dut uste soilik moda kontua denik, gizartearen pentsamolde aldaketa baizik; ondorioz, sinismena ahuldu egin da. Bestalde, bokazioak bakandu egin dira eta apaiztegiak hustu. Orain, teoriarik, Estatu akonfesionalean bizi garenez, erlijio askatasuna bermatua dago. Elizara jende gutxi joaten da; bereziki, gazteen kasuan oso nabarmena da. Elizak, erakunde bezala, gazteak ez baditu erakartzen, nire ustez, oker dabil, etorkizuna euren esku baitago. Gizartean aldaketak abiada bizian doazen heinean, Eliza zaharkituta gelditu da. Bestalde, mundu globalizatu honetan, kanpotarrek euren kultura eta erlijioekin jarraitzen dute; adibidez, islamiarrek euren bilgune propioa dute.

BERTSOLARITZA

Xenpelarren ondoren herrian jaiotako beste bertsolari batzuk izan ditugu. Ezagunenak hauek dira: Joxe Migel Salaberria Iraola, Panderi-I (1838-1905), Joakin Mari Jauregi

Salaberria, Panderi-II (1844-1921), Leandro Bixente Salaberria Astibia (1845-1909), Joxe Mari Elizegi Berasarte, Frailia (1859-1925), Juan Krutz Zapirain Etxeberria (1867-1934), Joxe Zapirain Aranburu (1873-1957), Joxe Mari Berra Telleri-txiki (1875-1944), Juan Zabaleta Lekuona (1894-1950) eta Pello Zabaleta Lekuona (1896-1967). Aipatu gabe ezin utzi Juan Frantziskoren iloba, Joxepa Anttoni Aranberri Petriarena (1865-1943), osaba hil zenean 4 urteko umea zena. Garai hartan bertsolaritza gizonezkoen kontua izanik, emakume bertsolari erreferente bezala hartu beharko genuke.

Hernanin jaio eta Erreterian bizi izandakoak ere badira: Joxe Manuel Lujanbio, Txirrita (1860-1936) eta bere lehengusua Juan Jose Lujanbio Zabaleta, Saiburu (1874-1954). Txirrita handiak 1936ko II. Txapelketa Nagusia irabazi zuen eta txapeldun bezala, Goizuetan gaixotu ondoren Altzan hil zen, 76 urte betetzear zegoela. Ondoren gerra zibila hasi zen.

Xenpelar Bertso Eskola 1987an sortu zen, herriko hiru bertsozaleren ekimenez AEK-k lagunduta, herrian bertsolaritza ia desagertuta zegoen garaian; 32 urteko ibilbidea eginda, herrian bertsolaritza suspertzen ari da. Euskal Herri mailan gaur egun bertsolaritzak hartu duen indarra duela 50 urte pentsaezina zen, ia desagertzeaz egon eta gero. Teknikoki oso maila altua hartu du, azken hamarkada hauetan, Bertsozale Elkartek eta bertso- eskolek egindako lanari esker, kultur mailan jauzi handi bat eman ondoren. Xenpelar harrituko litzateke, berpiztuko balitz. Baita Joxepa Anttoni, bere iloba ere, orain plazetan kantari zenbat emakume bertsolari dabilzan ikusita. Zorionez, genero ikuspegitik, berdintasuna nagusitu da. Gainera, egungo Euskal Herriko txapelduna Maialen Lujanbio da. Bi aldiz lortu du txapela hernaniar emakume trebeak.

EKONOMIAREN BILAKAERA

Guillermo Niessen fabrika

Antzinako Erreteria, baserri ugariko herria, gaur egun aldatua dago, haietako batzuk desagertu baitira azken hamarkada hauetan. Oraindik ehun pasatxo zutik daude: Añabitarte, Argorri, Barin, Baringarate, Egiluze, Listorreta, Txirrita, Xenpelar, Zamalbide eta abar. Baina baserriak oso jende gutxi bizi da, gehienak bizileku bihurtu baitira.

Merkataritza, oro har, ez dabil osasuntsu. Hiriko denda tradizionalak desagertzen ari dira, erosteko ohitura aldaketen arabera. Orain erosketak inguruko merkataritzagune handietan egiteko joera dago. Internet bidez ere, gero eta gehiago. Aparte, gizarte modernoan bizi garenez, mota guztietako zerbitzuak daude: aholkularitzak, aseguruak, abokatuak, kiroldegiak, haurtzaindegiak, bidaiak eta abar. Zerbitzu berri hauetan jende ugari lan egiten du.

Xenpelarren garaian hasi zen industrializazioak garrantzi handia izan zuen, lanpostu izaugarri sortuta herriari bultzada handia eman baitzion. 1902an, adibidez, 1.100 langile inguru enplegatzen ziren industrian, herriak 4.400 biztanle inguru zituen garaian. XX. mendeak aurrera egin ahala, ordea, beherakada izugarria izan zuen, garai hartako ia enpresa denak desagertu baitziren. Berriak sortu badira ere, egun ez dago bertako langileentzat nahikoa lanpostu. Oraingo industria hiritik kanpo dago,

La Ibérica. Olibet gaileta-fabrika

Industrialdeetan: Masti-Loidi, Txirrita-Maleo, Egiburuberri... Hona hemen, aipatutako industrializazio garaiko enpresen zerrenda, 1845 eta 1914 artean sortutako esanguratsuenak. 18 hauetatik, oraingo Papresa paper-fabrikak herrian jarraitzen du eta egungo ABB Niessen Oiartzunen dago. Beste guztiak desagertu ziren:

SOCIEDAD DE TEJIDOS DE LINO.

1845-1973. Lihozko oihalak. Fabrika Handia bezala ezaguna. Xenpelarrek bertan lan egin zuen.

SALVADOR ECHEVERRIA Y CIA.

1855-1922. Lihozko oihalak.

SORONDO PRIMOS.

1857-1868. Lihozko oihalak.

GAMÓN HERMANOS.

1858-1880. Lihozko oihalak.

SATURIO Y TIMOTEO ARIZMENDI.

1858-1891. Larru-ontzea.

REAL COMPAÑÍA ASTURIANA.

1859-1978. Arditurriko minerala urtuta beruna lortzen zuen. Gero zinkarekin aritu zen.

FÁBRICA DE HARINA VIUDA DE LONDAIZ.

1863-1984. Irina. Fanderiako errota.

LA IBÉRICA.

1886-1964. Olibet gailetak.

FABRIL LANERA.

1889-1980. Artileak, oihalak, tindaketak eta "Baionako txalekoak".

VASCO-BELGA.

1890ean sortua. Papergintza. 1902an La Papelera Española eta azken urteotan PAPERESA.

FABRIL IBERO-BELGA.

1892-1914. Tapizgintza eta ehunak.

LA MARGARITA. 1892-1909. Likoreak.

1899an Pasaian Henry Garnier.

FÁBRICA DE ALBAYALDE DE LA R.C.A.M.

1894-1978. Pinturak eta minio.

LA EUSKARIA.

1897-1903. Sagardo aparduna.

MANUFACTURAS DE YUTE.

1900-1920. Jute txirikordatua eta alpargatak.

MÁRMOL SAN MARCOS. 1902-1914.

Harrobia eta marmolen lanketa tailerra.

FÁBRICA DE HARINA UGALDE Y CIA.

1903-1920. Gari-irina. Gero izena aldatu zuen.

FÁBRICA ELECTROTÉCNICA GUILLERMO NIESSEN.

1914an sortu zena. Material elektroteknikoak eta bakelitazko piezak.

Azken urteotan Oiartzunen ABB NIESSEN.

GARRAIO ETA KOMUNIKAZIOAK

1828an eraikizuten Erreterria eta Astigarragako Bentak elkartzen zituen errepidea, Oiartzun eta Astigarraga artekoarekin lotuz. Herria industrializatzen joan zen heinean, azpiegiturek garapen handia izan zuten. 1847an eraikitako Andoain-Irungo Bentak, Errepide Nazional berriak (N-I), egungo Biteri kaletik pasata zeharkatzen zuen hirigunea. 1867an Erreterria-Lezo errepidea eraiki zuten. Oraingo Nafarroa Etorbidea, 1915eko sahisbidea da.

Madril-Irun, oraingo ADIF/RENFE-ren, Norteko trenbidearen obrak 1864an amaitu baziren ere, 1863an Donostia-Irun zatia eta Lezo-Erreterria geltokia inauguratu ziren; Lezoko lurrian bada ere, mugan daukagu. FEVE/Topoa, oraingo Euskotren Trena, 1912an inauguratu zuten. Gaur egun hiru geltoki eskura dauzkagu herrian: Fanderian, Erdialdean eta Galtzarabordan. Autobideak herria zeharkatzen du.

Autobus zerbitzuak ugariak dira: Pasai Donibane-Donostia, Oiartzun-Donostia, Beraun-Donostia, Hondarribia-Donostia, denak herrian zehar geltoki ugariarekin. Erreterria oso ongi komunikatua dago.

AZKEN URTEOTAKO LAN-ESKASIA

Azken 50 urte hauetan, bizimodua asko aldatu da. Orduan ez bezala, orain lanean hasterako, batzuek 18-20 urte beteak dituzte; beste batzuek 25-30 edo gehiago. Badira 35 urterekin lanean hasi gabeak ere, gurasoen babesean bizi direnak. Hamarkada batzuetan lan asko izan badugu ere, azkeneko hau oso gogorra izan da, krisi ekonomikoaren eraginez.

Oro har, Xenpelarren garaian baino askoz hobeto bizi bagara ere, gaur egun gazte askorentzat prekaritatea da nagusi. Krisiak eraginda lantegiak ixten direnean, helduek nekez aurkitzen dute lan duinik. Lanean

arazorik gabe dabilen jendeak, ordea, itxuraz bizitzeko aukera dauka. Batzuk eskiatzera joaten dira neguko asteburuetan; gehienak udaran oporretara, ahal bada atzerrira edo beste probintzietara, Euskal Herriko txoko asko ezagutu gabe ere. Afrikara, Amerikara, Txinara edo Australiara joatea arrunta da gaur egun. Tamalez, beste muturrean, eskaleak eta kale gorrian gelditutakoak ageri dira, gizarte-bazterketaren ondorioz.

Biztanlegoaren erdiak autoa daukagu; nahiko arrunta da etxe bakoitzean bi kotxe edukitzea egunerokotasunerako. Teknologiaz topera gabiltza: telebista, ordenagailu, telefono mugikor eta abarrekin. Gazteak, batez ere, mugikorrik gabe ezin dira bizi, mezuak bidaliz nonahitik nornahiri. Xenpelarren ez luke ulertuko mendekotasun berri hau.

EGOERA SOZIOPOLITIKOA

Frankismoan eta ondorengo trantsizioan nahiz demokrazia garaian, Erreterria herri oso borrokalaria izan da, izugarri sufritutakoa. Politikan eta sozial mailan oso konprometitua. Besteak beste, 1977an eta 1979an, istilu larriak gertatu ziren herrian. Bestalde, krisialdi ezberdinen ondorioz enpresa ugari desagertuta, langabezia-tasa oso altuak ja-sandako herria da, Oarsoaldea bezala.

Azken urteotan egoera politikoa baretu da eta pixkanaka normalizatzen joan den heinean, giroak hobera eginda, egungo Erreterria, herri anitza bihurtu da, multikulturala, mila kolorekoa, jatorria, hizkuntza, kultura, ideologia, erlijioa eta abar kontuan hartuta. Duela 40 urteko egoerarekin zerikusi handirik ez dauka, are gutxiago Xenpelarren garaiarekin.

Sozialki urratsak emanez, elkarbizitza hobetzen ari da. Askatasuna, berdintasuna, aniztasuna eta antzeko hitzak modan daude, eta udalak lanean dihardu horiek bermatzeko urratsak

ematen. XXI. mende honetan, pixkanaka gizarte hobe bat lortzea da helburua. Halere, asko dago egiteke.

Herri bizia ere bada, oso dinamikoa, kultura mailan mila ekitaldi antolatzen direlarik, Atlantikaldia, Musikaste, kontzertuak, dantza, hitzaldiak... Eragile ugarienez: Kultura, Eresbil, Andra Mari eta Landarbaso abesbatzak, Errenteriako Musika Kultur Elkarte, Udal Txistu Banda, Ereintza Elkarte, Kukai Dantza, Xenpelar Bertso Eskola, besteak beste.

Bukatzeko, hauek dira XX. eta XXI. mendeko kapitalismoak ekarri dizkigun aurrerapenak, desorekak, kontraesanak, atzerapenak eta injustiziak. Halere, ezin gintezke kexatu, munduko leku onenatarikoan bizi garelako. Munduan zehar, herrialde askotako miseriak ikusita, zorte handia dugula esango nuke.

